

Mel Bonis (1858-1937), componiste

Christine Géliot

Mijn overgrootmoeder, een componiste

Het is een vreemde weg waarlangs ik bij mijn grootmoeder ben uitgekomen, Mel Bonis! Toch zijn er heel wat musici in de familie, onder haar nakomelingen dus. We baadden ons in muziek, maar niemand had belangstelling voor die van haar; we wisten vaag dat ze componiste was, maar er werd niet over gesproken. Op haar persoon drukte een oud familiegeheim. Tegenwoordig proberen we haar nagedachtenis nieuw leven in te blazen – een zware taak, want een groot aantal partituren lag opgeslagen in kelders, eerst die van mijn oudtante Jeanne Brochot en later die van mijn tante Yvette Domange, de achtereenvolgende erfgenamen van haar werk. Stukje voor stukje wordt het geheim ontraadseld.

Hier en daar een pianostukje voor kinderen of een koorwerk bij een begrafenis – je kunt niet zeggen dat ze niet gespeeld werd, maar het gebeurde zo zelden! En er werd zo geringschattend over gedaan! Je had een beeld van een wereldvreemde oude dame in je hoofd, haar ogen gericht op de hemel, en van een hoop dramatisch verouderde muziek. We hadden allemaal de handen vol aan het 'normale' repertoire, en het kwam bij niemand op om te gaan zoeken in muziek die ergens in een kelder begraven lag.

Mel Bonis op 17-jarige leeftijd

Maar bij de begrafenis van tante Jeanne, een dochter van Mel Bonis, werd koormuziek gezongen, die diepe indruk op mij maakte – maar die ik ook gauw weer was vergeten. Eerder, in 1984, had die tante een lang concert georganiseerd met werk van haar moeder, waar ik wel van afwist, maar ik vond het toen beter om me er niet mee in te laten: ik wist alleen maar dat de hele zaak iedereen heel wat moeilijkheden bezorgde. Later, in 1995, hoorde ik dat de pianist Cyprien Katsaris (als kind een leerling van mijn tante Yvette) het kwartet van Mel Bonis kort daarvoor met veel succes in New York had gespeeld. Ik hechtte hier geen bijzondere waarde aan, maar omdat tante Yvette er erg trots op leek te zijn was ik blij voor haar.

Tegen februari 1997 merkte ik op een dag dat tante Yvette duidelijk gebukt ging onder een nieuw probleem. Een zekere Eberhard Mayer, een Duitser die een enorme interesse had in de muziek van Mel Bonis, deed een dringend beroep op haar. De werken in de Bibliothèque Nationale waren hem niet genoeg; hij wilde alles kennen wat ze geschreven had, alles over haar leven weten enzovoort. Wat een idee! In de kelder waar het werk lag opgeslagen was het een verschrikkelijke chaos, en tante Yvette wist niet waar ze moest beginnen. Toch voelde ze een verplichting. "Die Duitsers zijn wel vijf jaar naar ons op zoek geweest," zei ze. Dat verandert de zaak!

Ik voelde me verplicht mijn tante te helpen. Ik ging met haar mee die fameuze donkere kelder in. Wat een beestenbende! Om een beeld te krijgen van de omvang van de ramp begon ik bij het licht van de zaklantaarn te bladeren. Onder een stapel van minstens driehonderd exemplaren van *Une flûte soupire* vond ik een handschrift, de *Mis*, waarvan ik nog nooit had gehoord. Ik begon te lezen – en werd als door de bliksem getroffen.

De daarop volgende mei kwam Eberhard Mayer met enkele bevriende musici naar Parijs om de familie van Mel Bonis een concert van haar kamermuziek aan te bieden. Toen gaf ik me gewonnen; ik realiseerde me dat ik een schat onder handbereik had en dat ik er de verantwoordelijkheid voor moest nemen. Maar de schat lag diep begraven. Niet vijf, maar tien jaar had Eberhard Mayer nodig om het werk van Mel Bonis en haar familie terug te vinden, een groep musici om zich heen te verzamelen en uitvoeringen van die werken tot stand te brengen.

De wederwaardigheden van Eberhard Mayer

Omstreeks 1985 trof Eberhard de naam Mel Bonis aan in een handboek over kamermuziek van Wilhelm

Altmann uit 1937. Aangetrokken door deze dame, “die zulke bijzondere dingen te zeggen had”, en door haar kwartet in Bes, besloot hij dat hij er meer van moest weten. In encyclopedieën en andere naslagwerken kon hij echter vrijwel niets vinden. Daarom richtte hij zich tot de muzikafdeling van de Bibliothèque Nationale in Parijs. Daar vond hij met gemak de partituur van het kwartet, en ook die van een paar andere werken, waaronder de Sonate voor fluit en piano. Omdat hij veel geluk had (hij trof uitgerekend een beginneling bij de balie) kreeg hij zonder toestemming van uitgevers of rechthebbenden de fotokopieën mee. Toen hij meer over de componiste wilde weten, werd hij naar de uitgevers verwezen, die niets meer hadden, en daarna naar de SACEM (het Franse auteursrechtenbureau), een waar labrynt. Het enige dat hij na veel literatuuronderzoek had ontdekt waren de data en de plaatsen van Mel Bonis' geboorte en overlijden. In het gemeentehuis van Sarcelles, waar Mel Bonis begraven is, kon niemand hem vertellen of zij nakomelingen had en waar die zich eventueel bevonden. Via zijn zoveelste poging bij de SACEM (bij het personenarchief) kwam hij ten slotte terecht bij tante Yvette. In mijn werk voor het eerherstel van het oeuvre van Mel Bonis zou het echtpaar Mayer mijn belangrijkste steunpilaar zijn.

Een kleine levensgeschiedenis van Mélanie Bonis (Parijs 1858-Sarcelles 1937).

Mélanie (Mel) Bonis werd geboren in een eenvoudig, kleinburgerlijk Parijs gezin en kreeg een zeer streng religieuze opvoeding. Niets wees erop dat ze voor de muziek was voorbestemd. Tot haar twaalfde jaar maakte ze zichzelf wegwijs op de piano. Haar familie stond er nogal afwijzend tegenover, tot het moment waarop haar ouders onder invloed van iemand uit hun omgeving erin toestemden haar muzieklessen te laten nemen. Ze was een uitzonderlijke leerling en werd voorgesteld aan César Franck, die in december 1876 de poorten van het Conservatorium voor haar opende. Ze zat in de schoolbanken met Debussy en Pierné. Ze was zeer geliefd bij haar leraren, de heren Guiraud en Bazille, die alleen maar vol lof over haar waren, en volgde tot eind 1881 lessen harmonie, pianobegeleiding en compositie. Als toehoorder nam ze deel aan de klas van César Franck. In de zangklas maakte ze kennis met Amédée Hettich, een jongeman met een sterke persoonlijkheid, zangleerling van Victor Masset en tevens journalist en muziekrecensent van het tijdschrift *l'Art Musical*. Maar Mélanies ouders verzetten zich tegen een huwelijk en dwongen het meisje om van het conservatorium te gaan om haar van hem te scheiden. Met een Eerste Eervolle Vermelding voor pianobegeleiding en een Eerste Prijs voor harmonie op zak en als veelbelovende leerling van de compositieklas werd Mel Bonis zo gedwongen de lijn van haar ontwikkeling af te breken. In 1883 trouwde ze – het huwelijk was door de

Mel Bonis, 40 jaar

familie geregeld – met Albert Domange, een dynamische industrieel die al twee keer weduwnaar was, vader van vijf jongens, en vijfentwintig jaar ouder dan zij. Bijna tien jaar leidde ze het leven van een huisvrouw, met volledige toewijding aan haar taken in het gezin. Zij voedde haar stiefkinderen op en schonk haar echtgenoot nog twee jongens en een meisje. Omdat haar omgeving geen belangstelling had voor muziek waren er invloeden van buitenaf nodig om Mel Bonis opnieuw aan het werk te krijgen. Na enkele jaren kreeg ze opnieuw contact met Hettich, die haar aanmoedigde het componeren weer op te nemen en haar weer introduceerde in muzikale kringen. Mel Bonis was nog steeds verliefd op deze man, die haar opnieuw hevig het hof maakte, en het conflict tussen haar gevoelens en haar religieuze overtuiging vormde een lange en pijnlijke beproeving. Het opgeroepen schuldgevoel scherpte haar gevoeligheid en bracht ook haar creativiteit op gang. Ze bracht een vierde kind ter wereld, een dochter, die ze in het geheim accepteerde maar nooit zou kunnen erkennen. Door te bidden en te componeren probeerde ze de dramatische situatie, het verdriet en haar gewetensnood te overleven.

Het ontstaan van een groot oeuvre

Een overgevoelig temperament, een ijverig en wilskrachtig karakter en een scherpe intelligentie, gevoegd bij zowel schitterende als tragische lotgevallen, dit alles vormde de voedingsbodem voor Mel Bonis' magistrale oeuvre. Ze schreef ongeveer driehonderd werken voor uiteenlopende bezettingen: piano (waaronder ook voor vier handen, twee piano's en pedagogisch werk), orgel, kamermuziek, liederen, koorwerken (waaronder een *Mis* en een *Cantique de Jean Racine*), orkeststukken enz. Haar stijl is postromantisch, met invloeden van tijdgenoten als Franck, Fauré en Saint-Saëns. Tegelijk blijft zij herkenbaar door haar harmonische en ritmische originaliteit, vurigheid, sensualiteit, en ook diepgang. Haar werk is even gevarieerd als omvangrijk en wordt gekenmerkt door de kracht van de inspiratie, gevoed door een overgevoelige, hartstochtelijke en tot mystiek neigende ziel. Soms heeft de muziek een impressionistische of oosterse tint. Mel Bonis werkte alles wat zij schreef grondig uit en bracht onophoudelijk correcties aan, zelfs als het werk al was gedrukt, en toonde zich maar met moeite tevreden over het resultaat. Sommige werken hebben een zeer lange ontstaansgeschiedenis; aan haar kwartet in Bes voor piano en strijktrio bijvoorbeeld heeft zij vijf jaar gewerkt. Altijd stond bij haar één belangrijke groot 'karwei' op de voorgrond, met daarnaast kortere en gemakkelijker klussen om het denken wat afleiding te geven en afstand te nemen.

Vrouw en componist

Vrouw zijn was in Mel Bonis' tijd een ernstige handicap voor iedere creatieve carrière. Zonder meer werd aangenomen dat een vrouw niet hetzelfde vermogen tot inspiratie kon hebben als een man. Om ervoor te zorgen dat haar werk gerespecteerd zou worden als dat van een 'echte' componist, besloot Mélanie Bonis haar composities te ondertekenen met 'Mel Bonis', een pseudoniem zonder uitgesproken vrouwelijke connotatie. We moeten vaak denken aan het commentaar van Camille Saint-Saëns, die in 1905, nadat hij haar kwartet had gehoord, zei: "Ik had niet gedacht dat een vrouw dat zou kunnen schrijven: ze kent alle kneepjes van het vak!" In haar levensavond, in 1933, schreef Mel Bonis aan de jonge Amerikaanse fluitist Norman Gifford: "Omdat ik in mijn jonge jaren zeer in beslag genomen werd door familieverplichtingen ... kon ik pas laat echt aan het werk gaan, zodat ik ondanks mijn gevorderde leeftijd geen oude componist ben." Componeren was heel moeilijk voor een vrouw, en dat gold in het bijzonder voor Mel Bonis, die niet kon profiteren van een gunstige omgeving. Noch in haar ouderlijk huis, noch na haar huwelijk toonde haar familie ook maar de minste interesse voor muziek. Andere vrouwen die haar op dit gebied voorgingen, zoals Augusta Holmès, Louise Farrenc, Pauline Viardot, Fanny Mendelssohn, Clara Schumann, Alma Mahler en

al die anderen hebben altijd in een gunstig cultureel en artistiek klimaat verkeerd.

De belangrijkste financiers van haar muziek waren toonaangevende uitgevers: in de jaren 1890 Alphonse Leduc, daarna E. Demets, diens opvolger Eschig, en ten slotte Maurice Sénart. De bewaard gebleven correspondentie tussen Mel Bonis en haar uitgevers getuigt van haar vasthoudendheid, en vaak genoeg van haar ongeduld. Vooral voor haar grotere werken zag zij zich gedwongen om zelf de kosten voor de eerste druk te dragen.

Tussen de eeuwwisseling en de Eerste Wereldoorlog ondernam Mel Bonis pogingen om haar muziek bekendheid te geven en te verspreiden. Ze won prijzen bij compositiewedstrijden, waardoor ze gespeeld werd in de grote Parijse concertzalen, ze gaf haar recente composities aan musici die ze kende en stuurde op verzoek van de directies werk aan muziekscholen. Ze maakte deel uit van de Société des Compositeurs, waarvan ze zelfs secretaris werd. Ze werd gespeeld en gezongen in de salons van de burgerij en bij leerlingenuitvoeringen. Jammer genoeg werd haar muziek niet genoeg uitgevoerd om de bekendheid te kunnen krijgen die zij verdiende; niettemin is met name uit de jaren tussen 1900 en 1910 een aantal concerten bekend. De vertolkers waren uitstekende musici, dikwijls beroemdheden, o.a. de fluitist Louis Fleury (1878-1926), de pianisten Gabrielle Monchablon (Fleury's vrouw), Francis Planté en Madame Roger Miclos, en de vocalisten Jane Arger en, natuurlijk, Amédée Hettich; Gabriel Pierné dirigeerde haar orkestwerken. Talrijke brieven getuigen van de waardering van uitvoerende musici en componisten uit haar tijd, maar rond de eeuwwisseling, toen de muziek van Mel Bonis tot volle wasdom was gekomen, was er niemand die haar hielp om deze te propageren.

De laatste periode

Vanaf die tijd, en vooral na het einde van de Eerste Wereldoorlog, veranderden de zeden en verlieten de kunsten de academische paden. Doordrongen als ze was van de scholing die ze had gekregen, en psychologisch kwetsbaar, kon de ouder wordende Mel Bonis zich niet aanpassen aan die veranderingen, die haar beangstigden. Ze sloot zich af van de wereld, maar beleefde steeds meer plezier aan haar kleinkinderen. Ze zocht steeds hartstochtelijker haar toevlucht in de religie, die haar beschermde tegen haar angsten en haar leven alle zin gaf.

De laatste vijftien jaar van haar leven was ze bedlegerig en leefde ze geïsoleerd. Ze schreef haar muziek nog met evenveel energie, maar was te zwak om uitvoeringen ervan te realiseren. In een brief aan haar dochter naar aanleiding van haar *Chant nuptial* (1928) schreef ze: "mijn grote verdriet: nooit mijn eigen muziek horen."

De dood van haar jongste zoon in 1932 maakte Mel Bonis nog geïnspireerder, en nog zwakker. Onlangs hebben we haar laatste, nooit uitgegeven en nooit gehoorde werken ontdekt, met name de *Mis*. Ze zijn helemaal doordrenkt van het mystieke verlangen om zich over te geven aan Gods 'zuivere liefde'.

De schijndood van het oeuvre van Mel Bonis

Werd het werk van Mel Bonis al tijdens haar leven weinig gespeeld, na haar dood raakte het volkomen in vergetelheid, zoals zoveel anderen slachtoffer van de ingrijpende veranderingen die de muziekgeschiedenis in die tijd ondervond. Toch ondernamen haar oudste kinderen, Pierre Domange en daarna Jeanne Brochot, van 1945 tot omstreeks 1985 vele pogingen om haar oeuvre te laten overleven; ze stelden een catalogus samen en lieten alle onuitgegeven composities bij de SACEM inschrijven. Maar afgezien van de uitgave van de orgelwerken, uitvoeringen van een paar koorwerken, twee concerten en een radiuitzending ter gelegenheid van Mel Bonis' honderdste geboortedag werden ze met veel afwijzingen geconfronteerd. Er leek alleen ruimte te zijn voor moderne muziek.

En dan komt tegen de jaren tachtig de 'contrarevolutie' van de barok, en niet te vergeten de popmuziek. De hele postromantische periode bleef echter vanaf vlak voor de oorlog van 1914 tot bijna 2000 in duisternis gehuld. Maar tegenwoordig specialiseren sommige vertolkers zich in zelden gespeelde componisten en onvindbare meesterwerken. En als klap op de vuurpijl is er tegenwoordig ook een stroming ten gunste van vrouwelijke componisten. We moeten die kans dus grijpen. "Maak eens een origineel programma! Met werken van vrouwen bijvoorbeeld, dat zou een goed idee zijn!" Een uitstekend idee, inderdaad.

De fluitmuziek van Mel Bonis

Mel Bonis had een bijzondere voorliefde voor de fluit. Het is algemeen bekend dat er tot het eind van de negentiende eeuw in Frankrijk gebrek was aan composities voor fluit van hoge kwaliteit, buiten de stukken bestemd voor het virtuoos vertoon van de meesterfluitisten, en Mel Bonis maakte met Debussy deel uit van de voorlopers van de twintigste eeuw die het instrument groot hebben gemaakt. Ze had een bijzondere band met de beroemde fluitist Louis Fleury, zowel muzikaal als persoonlijk: Fleury was getrouwd met de pianiste Gabrielle Monchablon, een dochter van Mel Bonis' beste vriendin.

De fluitmuziek van Mel Bonis biedt materiaal voor een compleet recital, met vier korte werken voor fluit en piano, *Andante et Allegro*, *Pièce*, *Une flûte soupire* en *Air vaudois*, een *Trio* voor fluit, viool en piano, een suite getiteld *Scènes de la forêt* voor fluit, hoorn en piano

(waarvan ook een bewerking voor fluit, altviool en harp bestaat), een kwartet *Suite dans le style ancien* voor fluit, klarinet, cello en piano (met een authentieke versie voor zeven blazers) en ten slotte de *Sonate pour flûte et piano* in cis-klein. Met de aantekening dat de muziek van Mel Bonis nooit echt gemakkelijk is, zijn de moeilijkheidsgraden van de hieronder besproken werken aangegeven volgens een schaal van A tot D.

Van de vier stukken voor fluit en piano is het ongedateerde *Pièce pour flûte et piano* het eenvoudigst: moeilijkheidsgraad A, duur ruim 3 minuten. Een heel leuke fluitpartij, succes bij het publiek verzekerd. *Une flûte soupire* is een stuk van bijna drie minuten in pastorale-stijl, moeilijkheidsgraad B. Het is een bewerking van een stuk voor piano. *Air Vaudois* (graad C, duur ca. 3 minuten) is een charmant stuk met een interessante pianopartij, geïnspireerd op de folklore uit de Alpen. Het is geschreven tijdens de oorlog 1914-1918, maar pas tachtig jaar later uitgegeven, in 1998. *Andante et Allegro* (moeilijkheidsgraad C, duur ca. 5 minuten) is een laat werk, tijdens het leven van Mel Bonis voor haar eigen rekening uitgegeven.

De *Suite en Trio* voor fluit, viool en piano (moeilijkheidsgraad B, duur ca. 12 minuten) is een verrukkelijk stuk voor goede amateurs, nog vóór de eeuwwisseling geschreven. Het bestaat uit drie delen: een lyrische *Sérénade*, een landelijke *Pastorale* en een *Scherzo* met veel vaart. Mel Bonis was bijzonder op dit stuk gesteld, ze noemde het 'mon petit trio'.

De suite *Scènes de la forêt* (moeilijkheidsgraad C, duur ca. 15 minuten) is oorspronkelijk geschreven voor fluit, hoorn en piano; de Duitse componist Marcus Schmitt maakte een transcriptie voor fluit, altviool en harp. Het stuk is opgedragen aan de jonge Amerikaanse fluitist Norman Gifford, met wie Mel Bonis correspondeerde van 1928 tot 1933. Het eerste deel, *Nocturne*, drukt de rust en de diepte van de nacht uit, zoals het hoort gevolgd door de frisse atmosfeer van *A l'aube* ('Bij de dageraad'). *Invocation* is het langzame deel, een gebed aan de natuur, en *Pour Artemis* is een zeer levendige lofzang aan de Griekse godin van de natuur en de jacht. Het werk eindigt op een merkwaardige manier zacht, alsof het de weg kwijtraakt en diep in het bos in slaap valt terwijl de jachtkreten zich verwijderen. De pianopartij lijkt geschreven te zijn voor de harp, en inderdaad won Mel Bonis in 1905 bij een compositie-concours een prijs met een suite 'voor chromatische harp en twee blaasinstrumenten', een werk dat we nooit hebben kunnen terugvinden. Op 9 februari 1907 vond echter in de Salle Pleyel een concert plaats, waar een 'Suite' van Mel Bonis voor fluit, hoorn en piano in première ging, die drie delen omvatte, *Prélude*, *Nocturne* en *La source*. Onze hypothese is dat *Scènes de la forêt* een omgewerkte versie van deze 'Suite' is. We zijn ervan overtuigd dat de door Markus Schmitt vervaardigde versie voor fluit, altviool en (pedaal)harp ons dichter bij het eerste idee van Mel Bonis brengt.

De alleen in handschrift beschikbare *Suite dans le style ancien* (graad C, duur ca. 15 minuten) bestaat voor twee bezettingen, beide origineel: als kwartet voor fluit, viool, altviool of klarinet en piano, en als septet voor blazers (zie de lijst hieronder). De suite omvat vier delen: *Prélude*, *Fuguettes*, *Choral* en *Divertissement* en is gedateerd 1928. De naam *Suite dans le style ancien* en de aanduidingen boven de afzonderlijke delen lijken te wijzen op een terugkeer naar de barokke en klassieke traditie. Ondanks de fuga en de vorm van het derde deel, *Choral*, illustreren de vier delen echter eerder de muziek van de periode van hun ontstaan. Harmonisch begeeft de muziek zich soms op het terrein van het impressionisme (*Prélude*); in

